

СПЕЦІАЛЬНА ТА ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА В УКРАЇНІ

УДК 376.011.3-051:37.01

DOI <https://doi.org/10.32782/2415-3605.23.2.12>

ОКСАНА ГАЯШ

<https://orcid.org/0000-0002-6501-4433>

oksana.haiash@uzhnu.edu.ua

кандидат педагогічних наук

Ужгородський національний університет

вул. Митна, 29, м. Ужгород

ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО КОМАНДНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЯК ВИДУ ПАРТНЕРСЬКИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

На сучасному етапі в Україні інтенсивно поширюється інклюзивна освіта. Успішність виконання завдань, поставлених перед інклюзивною освітою, великою мірою залежить від кадрового потенціалу, злагодженої взаємодії всіх фахівців, залучених до навчання дитини з особливими освітніми потребами, компетентності командної взаємодії. Зважаючи на зазначене, формування готовності здобувачів вищої освіти до командної взаємодії є одним із завдань професійної підготовки у системі вищої педагогічної освіти.

Статтю присвячено проблемі формування готовності майбутніх фахівців спеціальної освіти (вчителів-дефектологів) до командної взаємодії як виду партнерських відносин в умовах інклюзивної освіти. Проаналізовано наявні закордонні та вітчизняні напрацювання з проблеми дослідження. Розкрито доцільність формування готовності зазначених фахівців до реалізації командної взаємодії в умовах закладу загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням. Висвітлено сутність понять «готовність», «команда», «командна взаємодія». Подано трирівневу структуру команди психолого-педагогічного супроводу. Розроблено «Анкету щодо визначення стану готовності майбутніх фахівців спеціальної освіти до командної взаємодії в умовах інклюзивної освіти». Проаналізовано результати проведеного анкетування. На основі анкет виявлено загальний рівень готовності майбутніх фахівців (вчителів-дефектологів) щодо роботи в команді. Отримані результати дослідження засвідчили достатній рівень готовності бакалаврів спеціальності 016 «Спеціальна освіта» освітньої програми «Олігофренопедагогіка. Здоров'я людини» ДВНЗ «Ужгородський національний університет» до командної взаємодії в умовах інклюзивної освіти.

Ключові слова: фахівці спеціальної освіти, командна взаємодія, партнерство, діти з особливими освітніми потребами, інклюзивна освіта.

OKSANA GAYASH

Candidate of Pedagogical Sciences

Uzhhorod National University

29 Mytna str., Uzhhorod

READINESS OF FUTURE SPECIAL EDUCATION SPECIALISTS (DEFECTOLOGISTS) FOR TEAMWORK AS A TYPE OF PARTNERSHIP IN INCLUSIVE EDUCATION

At the present stage, inclusive education, which involves the provision of high-quality psychological and pedagogical support to children with special educational needs, is intensively spreading in Ukraine. The success of this task and other tasks set for inclusive education largely depends on the human resources potential, coordinated interaction of all professionals involved in the education of a child with special educational needs, and competence of team interaction. In view of the above, the formation of higher education students' readiness for teamwork is one of the tasks of professional training in the system of higher pedagogical education.

The article is devoted to the problem of forming the readiness of future special education specialists (defectologists) for teamwork as a type of partnership in inclusive education. The purpose of the article is to reveal the expediency of forming the readiness of special education specialists for teamwork in inclusive education, to identify the general level of readiness of bachelors majoring in 016 "Special Education" to implement teamwork in inclusive education of children with special educational needs.

The paper analyzes the existing foreign and domestic developments on the research problem. The existing foreign and domestic developments on the research problem are analyzed. The expediency of forming the readiness of these specialists to implement teamwork in the conditions of a general secondary education institution with inclusive education is revealed. The essence of the concepts of “readiness”, “team”, “team interaction” is highlighted. The three-level structure of the psychological and pedagogical support team is presented. The “Questionnaire for determining the state of readiness of future special education specialists for teamwork in inclusive education” was developed. The results of the survey were analyzed. Based on the questionnaires, the general level of readiness of future specialists (defectologists) to work in a team was revealed. The research data showed a sufficient level of readiness of bachelors of full-time and part-time study of specialty 016 “Special Education” of the educational program “Oligophrenopedagogy. Human Health” at Uzhhorod National University for teamwork in inclusive education.

Keywords: special education specialists, teamwork, partnership, children with special educational needs, inclusive education.

Освітні реформи в Україні, які пов’язані з інтенсивним поширенням інклюзії в закладах загальної середньої освіти, загострюють увагу на проблемі надання якісного психолого-педагогічного супроводу дітям з особливими освітніми потребами (далі – ООП). Сучасний етап надання корекційної, психолого-педагогічної допомоги дітям з ООП в умовах інклюзивної освіти висуває нові вимоги до педагога, який працює з такими дітьми. Адаптація виконання завдань, поставлених перед інклюзивною освітою, великою мірою залежить від кадрового потенціалу, злагодженої взаємодії всіх фахівців, залучених до навчання дитини з ООП. З іншого боку, однією із важливих якостей сучасного вчителя, якого потребує Нова українська школа, є вміння працювати в команді.

Тому перед закладами вищої освіти стоять виклики здійснення якісної професійної підготовки фахівців спеціальної освіти (Віт. Бондар, М. Буйняк, В. Засенко, С. Миронова, В. Синьов, Є. Синьова, А. Шевцов та ін.), які повинні не лише володіти високим рівнем професійної компетентності, вміти самостійно здобувати нові знання, креативно мислити, мати здібності до інноваційної діяльності, але і бути здатними до колективної взаємодії, працювати в команді зі своїми колегами та всіма зацікавленими сторонами (батьками й особами, які їх замінюють, громадськістю), тобто наявності компетентності командної роботи, яка формується в результаті досягнення високого рівня готовності фахівця до командної взаємодії. Взаємодія з учнями, педагогами, батьками є вагомим засобом забезпечення цілісності та ефективності педагогічного процесу.

Н. Волкова зазначає, що більш затребуваними стають фахівці, здатні до ефективної співпраці у складі дієвих педагогічних команд, члени яких відрізняються згуртованістю, ціннісно-орієнтаційною єдністю, тобто здатністю до високої продуктивності членів команди у спільній діяльності, коли спільний результат є значно вищим, аніж індивідуальний. Вони мають розвинуте почуття «ми», вміють узгоджувати кроки та дії у спільній діяльності, розуміти й вирішувати поставлені перед ними індивідуальні завдання задля досягнення спільної мети шляхом розкриття власного потенціалу [1, с. 17]. Зважаючи на зазначене, формування готовності здобувачів вищої освіти до командної взаємодії є одним із завдань професійної підготовки у системі вищої педагогічної освіти.

Саме тому постає необхідність у створенні всіх необхідних умов для формування у бакалаврів спеціальності «Спеціальна освіта» готовності до командної взаємодії у навчанні дітей з ООП як у процесі їхньої професійної діяльності, так і на етапі професійної підготовки, що в результаті дасть їм змогу оволодіти компетентністю командної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблемі підготовки корекційних педагогів присвячені наукові праці Ю. Бистрової, Віт. Бондаря, Е. Данілавичюте, І. Дмитрієвої, В. Засенко, О. Казачінер, Н. Компанець, І. Кузави, З. Ленів, С. Литовченко, С. Миронової, О. Нагорної, І. Омельченко, В. Синьова, Н. Софій, О. Таранченко, А. Шевцова, Н. Ярмоли та ін. Щодо командної взаємодії педагогічних працівників, то це питання було предметом вивчення З. Ленів, Л. Карамушки, Т. Коломощ, А. Ліненко, С. Миронової, О. Філь, Я. Юрків та ін. Проблема підготовки майбутніх учителів-логопедів до командної взаємодії в умовах інклюзивної освіти знайшла відображення у працях А. Каплієнко. На необхідність вирішення різноманітних проблем, пов’язаних з розвитком ідеї педагогічної взаємодії, вказують О. Друганова, С. Золотухіна, Н. Побірченко, О. Рацул. Питання командної взаємодії висвітлюється і у працях зарубіжних учених, таких як: С. Танненбаум, Р. Берд, Е. Салас, К. Келлі та ін.

Незважаючи на значний науковий інтерес, не досить вивченим залишається питання щодо підготовки саме майбутніх фахівців спеціальної освіти (вчителів-дефектологів) до командної взаємодії як

виду партнерських відносин в умовах інклюзивної освіти. С. Миронова зазначає, що «... у сучасній практиці інклюзивного навчання поки що є проблеми реалізації партнерської взаємодії фахівців інклюзивного закладу» [6, с. 204]. Нині ця проблема особливо актуальна у зв'язку зі швидким розвитком якісної інклюзивної освіти, що потребує злагодженої діяльності всіх учасників команди психолого-педагогічного супроводу: логопеда, психолога, дефектолога, вчителя, асистента вчителя, батьків та ін.

Мета статті полягає в розкритті доцільності формування готовності фахівців спеціальної освіти до командної взаємодії в умовах інклюзивної освіти, у виявленні рівня сформованості готовності бакалаврів спеціальності 016 «Спеціальна освіта» до реалізації командної взаємодії в інклюзивному навчанні, що може слугувати основою для проектування курсів, тренінгів, навчальних дисциплін, окремих модулів та тем, спрямованих на розвиток компетенції командної взаємодії в інклюзивній освіті.

Перш ніж здійснити аналіз готовності бакалаврів спеціальності 016 «Спеціальна освіта» до командної взаємодії, визначимо сутність понять «готовність», «команда», «командна взаємодія».

Під поняттям «готовність» І. Омеляненко розуміє «погодженість робити що-небудь, стан, за якого все зроблено, усе готово» [7, с. 15]. А. Каплієнко визначає готовність майбутніх фахівців спеціальної освіти до командної роботи в умовах інклюзії «як складну динамічну систему, що зумовлює спрямованість, стратегію та методи командної роботи, спрямованої на успішне виконання завдань в інклюзивному освітньому середовищі» [3, с. 65].

Варто звернути увагу і на поняття «команда». У словниках поняття «команда» визначається як відносно невелика група осіб, об'єднаних спільними цілями, які мають високий рівень взаємозалежності.

Аналіз погляду Я. Юрків та ін. засвідчив, що «команді властиві єдність цілі, чітке усвідомлення спільної мети, шляхів її досягнення, що є запорукою успіху її роботи; функціонування за основними законами групи. Усі члени добре розуміють ролі та відповідальність один одного. Ролі та відповідальність залежать від умінь та досвіду членів команди, а також від потреб у вирішенні завдань» [8, с. 219].

Як «групу індивідів, людей-однодумців, що для досягнення певної мети координують свої взаємодії, трудові й інтелектуальні зусилля» [2, с. 95], розуміє поняття «команда» І. Дмитрієва.

На наш погляд, командна робота і командна взаємодія можуть розглядатися як тотожні поняття.

А. Каплієнко констатує, що «командна взаємодія – це тип відношення між об'єднанням (групою) людей, які виявляють активність задля досягнення спільної мети» [3, с. 44]. Н. Кічук інтерпретує командну взаємодію як різновид соціального партнерства [4, с. 61]. Т. Коломонець розглядає командну взаємодію «як здійснення суб'єктно-суб'єктної спільної діяльності на основі партнерських взаємин» [5, с. 120].

Командний підхід в інклюзії дає можливість інтегрувати зусилля всіх спеціалістів на ефективнішій соціалізації дитини з ООП, а саме вона є одним з пріоритетів інклюзивної освіти. Ми погоджуємося з думкою І. Дмитрієвої з приводу того, що «результативність команди інклюзивного навчального закладу характеризує низка ознак, як-от: спільна діяльність; спільні завдання; спільна відповідальність; розподіл обов'язків; особистісна неформальна взаємодія; взаємодоповнюючий (за професійними та психологічними характеристиками) склад учасників команди; участь усіх учасників команди у напрацюванні рішень; взаємний вплив; стосунки, побудовані на довірі» [2, с. 95].

Наріжним каменем такої співпраці є взаємодія, спілкування, партнерство віковичної педагогічної тріади – педагогів, здобувачів освіти та їхніх батьків.

На основі аналізу науково-педагогічної літератури та інклюзивної практики І. Дмитрієва зазначає, що команда психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП в умовах інклюзивного навчання (на прикладі школи) має трирівневу структуру [2, с. 95]:

1. Команда на рівні класу: вчитель, асистент учителя, батьки (або особи, що їх замінюють), дитина, асистент дитини (за потреби).

2. Шкільна команда: працівники школи (практичний психолог, вчитель-дефектолог та інші фахівці, які залучаються до вивчення особливостей розвитку дитини і надання їй корекційно-розвиткових послуг), соціальний працівник, а також заступник директора, який є «на чолі» команди, хоча досвід провідних країн світу демонструє, що ведучим фахівцем команди супроводу повинен бути спеціальний педагог.

3. Команда підтримки: додаткові фахівці, які не є працівниками школи, але можуть бути залученими фахівцями з інклюзивно-ресурсного центру, навчально-реабілітаційних центрів тощо.

Оскільки однією зі спеціальних (фахових) компетентностей у Стандарті вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ступеня бакалавра з галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» спе-

ціальності 016 «Спеціальна освіта» зазначено СК-6 «здатність працювати в команді», то ми вирішили перевірити, чи готові майбутні фахівці зі спеціальної освіти (вчителі-дефектологи) до професійної діяльності в умовах командної взаємодії.

З метою визначення рівня готовності бакалаврів до командної взаємодії нами було розроблено «Анкету щодо визначення стану готовності майбутніх фахівців спеціальної освіти до командної взаємодії в умовах інклюзивної освіти» і проведено анкетування серед здобувачів вищої освіти III і IV курсів денної та заочної форм навчання спеціальності 016 «Спеціальна освіта» освітньої програми «Олігофренопедагогіка. Здоров'я людини» ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Анкетування дало змогу визначити загальний рівень готовності майбутніх фахівців спеціальної освіти (вчителів-дефектологів) до командної взаємодії в умовах інклюзивної освіти.

Проаналізуємо результати. Анкетування проводилося добровільно та анонімно. В дослідженні взяли участь 36 здобувачів вищої освіти. Анкета складалася з 6 питань. Аналіз кількісних даних було здійснено за частотою відповіді (визначені відсотки), визначені показники готовності до командної роботи за шкалою оцінювання.

Аналізуючи відповіді на питання «Як Ви розумієте поняття «команда»?», бачимо, що 97% здобувачів розуміють це поняття правильно, 3% здобувачів вибрали відповідь, яка не повністю розкриває це поняття. Щодо розуміння другого терміна «партнерство» 100% здобувачів визначили це поняття правильно. Це свідчить про те, що вони добре володіють поняттями «команда», «партнерство». На питання «Чи вважаєте Ви необхідною співпрацю вчителя-дефектолога з іншими фахівцями команди психолого-педагогічного супроводу?» всі студенти (100%) дали ствердну відповідь «так».

За даними анкети, 91,2% респондентів усвідомлюють, що взаємодія вчителя-дефектолога з батьками дитини з ООП має базуватися на засадах партнерства, 8,8% визначили таку взаємодію формальною. Щодо питання «З ким з команди супроводу Ви хотіли б взаємодіяти?» отримали такі відповіді (рис. 1).

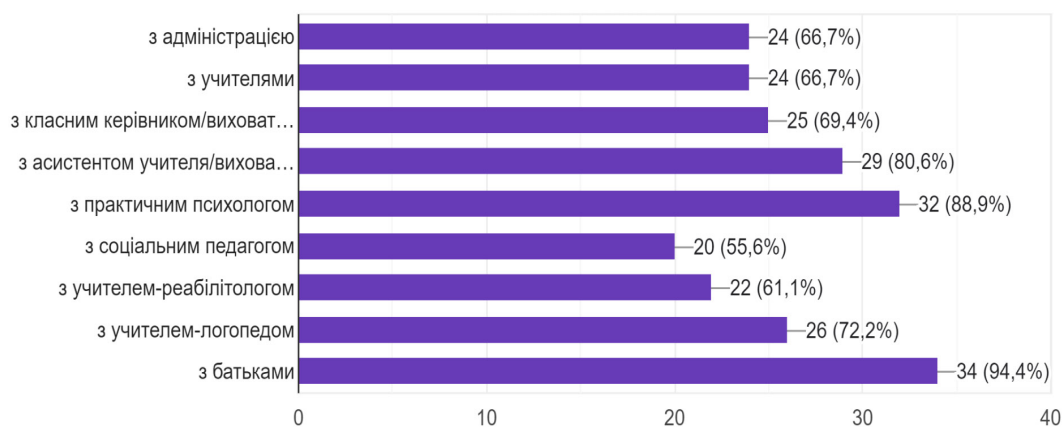


Рис. 1. Відповіді здобувачів на питання «З ким з команди супроводу Ви хотіли б взаємодіяти?»

Здобувачам було також запропоновано оцінити свій рівень готовності для ефективної взаємодії з командою супроводу за 10-бальною шкалою, де 1 – найнижчий рівень, 10 – найвищий. 21,2% оцінили свій рівень на 10 балів, такий же відсоток оцінили свою готовність 9 балами, 24,2% вважають, що їхній рівень готовності співвідноситься з 8 балами, 15,2% – з 7 балами, ще 12,1% – з 6 балами, 3% – з 5 балами.

Ці результати свідчать про достатній рівень готовності майбутніх учителів-дефектологів до командної взаємодії в умовах інклюзивної освіти. На нашу думку, формування такої компетентності прогнозоване, адже в навчальних планах підготовки здобувачів вищої освіти III і IV курсів денної та заочної форм навчання спеціальності 016 «Спеціальна освіта» освітньої програми «Олігофренопедагогіка. Здоров'я людини» передбачені навчальні дисципліни, спрямовані на отримання студентами системних знань щодо психолого-педагогічного супроводу дітей з ООП, ефективної співпраці з батьками дитини (ОК 16 Професійна діяльність та особистість корекційного педагога, ОК 21 Психолого-педагогічні основи діяльності асистента вчителя, асистента вихователя закладів освіти, ОК 28 Психолого-педагогічний супровід дітей з порушеннями аутистичного спектра в освітньому просторі, ОК 31 Психолого-педагогічний супровід і консультування батьків, які мають дітей з особливими освітніми потребами,

ВК 04 Психолого-педагогічний супровід розвитку дитини раннього та дошкільного віку з психофізичними порушеннями, ВК 08 Сімейне виховання дітей з інтелектуальними порушеннями). Під час проходження практик бакалаври спеціальності «Спеціальна освіта» мають можливість цілеспрямовано вивчати практичний досвід роботи вчителів-дефектологів в умовах інклюзивної освіти.

Водночас вважаємо, що впровадження в процес професійної підготовки майбутніх фахівців спеціальної освіти гнучких методів і форм командної роботи, запровадження тренінгів з формування командної взаємодії в процесі психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами допоможуть сформувати зазначену компетентність на високому рівні.

Проведене дослідження передбачає перспективу його подальшого вивчення. Матеріалами для подальших досліджень можуть стати питання проектування та оцінки ефективності навчальних дисциплін, курсів, тренінгів, спрямованих на розвиток компетентності командної взаємодії, а також детальне вивчення ефектів подібних тренінгів, курсів (розвиток комунікативних навичок, умінь у сфері ділової етики та міжпрофесійної взаємодії тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Волкова Н., Лебідь О., Гром О. Розвиток компетентності у здійсненні командної взаємодії майбутніх викладачів вищої школи засобами інтерактивних технологій навчання. *Моделювання компетентнісної професійної освіти в контексті євроінтеграції*: монографія. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2021. С. 17–36. DOI: 10.31812/123456789/4690.
2. Дмитрієва І. Командна взаємодія фахівців у процесі індивідуального супроводу дитини в умовах інклюзивного навчання. *Актуальні питання корекційної освіти*: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського університету ім. Івана Огієнка. 2016. Вип. 7. С. 90–99.
3. Каплієнко А. Формування готовності майбутніх фахівців спеціальної освіти до командної роботи в умовах інклюзії: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03; Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. Київ, 2022. 246 с.
4. Кічук Н. Проблема здатності майбутнього фахівця до взаємодії з батьками як виду партнерських відносин в інклюзивній освіті. *Соціальне партнерство в інклюзивній освіті: акмеологічні засади, сучасні реалії*. Ізмаїл, 2019. С. 60–64.
5. Коломоєць Т. Взаємодія фахівців і батьків дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти. *Актуальні питання корекційної освіти*: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського університету ім. Івана Огієнка. 2019. Вип. 14. С. 115–125. DOI: 10.32626/2413-2578.2019-14.115-125.
6. Миронова С. Командний супровід дітей з особливими освітніми потребами як умова ефективності інклюзивного навчання. *Соціальне партнерство та міжвідомча взаємодія у вирішенні актуальних проблем інклюзії*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Чернівці: Технодрук, 2019. С. 203–205.
7. Омеляненко І. Концептуальні підходи до викладання курсу психології на факультеті фізичної культури. *Концепція підготовки спеціалістів фізичної культури та спорту в Україні*: матеріали першої республіканської наукової конференції. Луцьк, 1994. С. 15–16.
8. Юрків Я. Мультидисциплінарна команда як форма соціально-педагогічної роботи з розумово відсталими дітьми та їхніми сім'ями. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2013. Вип. 21. С. 218–222.
9. Team building and its influence on team effectiveness: An examination of conceptual and empirical developments / S. Tannenbaum, R. Beard, E. Salas, K. Kelley (ed.). *Advances in psychology*. 1992. Vol. 82. P. 117–153.

REFERENCES

1. Volkova, N., Lebid, O., & Hrom, O. (2021). Rozvytok kompetentnosti u zdiisnenni komandnoi vzaïemodii maibutnikh vykladachiv vyshchoi shkoly zasobamy interaktyvnykh tekhnolohii navchannia [Development of competence in team interaction of future higher education teachers by means of interactive learning technologies]. *Modeliuvannia kompetentnisnoi profesiinoi osvity v konteksti yevrointehratsii*: monohrafiia. Dnipro: Universytet imeni Alfreda Nobelia, pp. 17–36 [in Ukrainian].
2. Dmytriieva, I. (2016). Komandna vzaïemodiia fakhivtsiv u protsesi indyvidualnoho suprovodu dytyny v umovakh inkluzyvnoho navchannia [Team interaction of specialists in the process of individual support of a child in inclusive education]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity: zbirnyk naukovykh prats*. Kamianets-Podilskyi universytet im. Ivana Ohiiienka, 7, pp. 90–99 [in Ukrainian].
3. Kapliienko, A. (2022). Formuvannia hotovnosti maibutnikh fakhivtsiv spetsialnoi osvity do komandnoi roboty v umovakh inkluziï [Forming the readiness of future special education specialists for teamwork in the context of inclusion]. *Candidate's thesis*. Instytut spetsialnoi pedahohiky i psykholohii imeni Mykoly Yarmachenka NAPN Ukrainy, Kyiv, 246 p. [in Ukrainian].

4. Kichuk, N. (2019). Problema zdatnosti maibutnoho fakhivtsia do vzaiemodii z batkami yak vydu partnerskykh vidnosyn v inkliuzyvni osviti [The problem of the future specialist's ability to interact with parents as a type of partnership in inclusive education]. *Sotsialne partnerstvo v inkliuzyvni osviti: akmeolohichni zasady, suchasni realii*. Izmail, pp. 60–64 [in Ukrainian].
5. Kolomoiets, T. (2019). Vzaiemodiia fakhivtsiv i batkiv ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v umovakh inkliuzyvnoi osvity [Interaction between professionals and parents of children with special educational needs in inclusive education]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity: zbirnyk naukovykh prats*. Kamianets-Podilskyi universytet im. Ivana Ohienka. 14, pp. 115–125. DOI: 10.32626/2413-2578.2019-14.115-125 [in Ukrainian].
6. Myronova, S. (2019). Komandnyi suprovid ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy yak umova efektyvnosti inkliuzyvnoho navchannia [Team support for children with special educational needs as a condition for the effectiveness of inclusive education]. *Sotsialne partnerstvo ta mizhvidomcha vzaiemodiia u vyrishenni aktualnykh problem inkliuzii: materialy Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii*. Chernivtsi: «Tekhnodruk», pp. 203–205 [in Ukrainian].
7. Omelianenko, I. (1994). Kontseptualni pidkhody do vykladannia kursu psykholohii na fakulteti fizychnoi kultury [Conceptual Approaches to Teaching Psychology at the Faculty of Physical Education]. *Materialy pershoi respublikanskoï naukovoi konferentsii «Kontseptsiia pidhotovky spetsialistiv fizychnoi kultury ta sportu v Ukraini»*. Lutsk, pp. 15–16 [in Ukrainian].
8. Yurkiv, Ya. (2013). Multydystsyplinarna komanda yak forma sotsialno-pedahohichnoi roboty z rozumovo vidstalymy ditmy ta yikhnimy simiamy [Multidisciplinary team as a form of social and pedagogical work with mentally retarded children and their families]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 21. Uzhhorod: Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet. p. 218 [in Ukrainian].
9. Tannenbaum, S.I., Beard, R.L., Salas E., & Kelley, K. (Ed.) (1992). Team building and its influence on team effectiveness: An examination of conceptual and empirical developments. *Advances in psychology*. Vol. 82, 117–153.